

IDŐSZAKI KIADVÁNYOK

Tudományos folyóiratok minősítése és kiválasztása információs szolgáltató rendszerek adatai alapján

A tudományos folyóiratok egyre növekvő száma és a könyvtárak anyagi és tárolási behatároltsága szükségessé teszi a felhasználók igényeinek leginkább megfelelő folyóiratok kiválasztását az állomány számára. Ezt a kérdést lehet vizsgálni az egyes könyvtárakon belül, vidékenként, földrajzi egységenként vagy az együttműködő könyvtárak hálózatának keretei között. De függetlenül a keretektől, a fő probléma a kiválasztás kritériumainak meghatározása.

Ilyen kritérium a folyóirat ára és használhatósági értéke. Az előbbi adott, az utóbbira kell objektív és hatékony módszert keresni.

A folyóiratok minősítésének módszerei

A folyóirat elsődleges értéke, vagyis hogy mennyiben felel meg az olvasók igényeinek, relatív. Egy tudományos folyóirat, amelyik különlegesen fontos és használható Japánban, esetleg csekély értékű Svédországban. Befolyásolja olyan tényezők, mint a folyóirat nyelve vagy a könyvtár profilja. A folyóirat használhatósági értéke időben is változhat.

A folyóiratok minősítésére szolgáló módszerek nem mindig tükrözik az olvasói igényeket. *E. Garfield* például a folyóiratok „szignifikánságát” a folyóiratban megjelent cikkek más folyóiratokban megjelenő hivatkozatainak számával, ill. az összes megjelent cikkel képzett hányadával (az ún. *impact factor*-ral) határozza meg. *S. C. Abrahams* a folyóirat „minőségének” meghatározására más tényezőkkel együtt az ún. „azonnalisági indexet” használja fel, vagyis azt az időt, ami a cikkek megjelenése és más szerzők cikkeiben való felhasználása között telik el. *Ching-Chin-Chen*, továbbá *D. F. Langlois* és *J. K. Schulz* egy-egy folyóirat „értéke” fogalmát abban állapítja meg, hogy azt hányszor veszik igénybe pl. valamely könyvtár olvasótermében.

A folyóiratok elsődleges értékének becslésére eddig használt módszerek három csoportba sorolhatók:

- a felhasználók véleményének felmérése kérdőívekkel,
- a folyóirat felhasználási gyakoriságának ellenőrzése,
- a cikkekre vonatkozó, más folyóiratokban megjelent hivatkozatok elemzése.

A *kérdőíves módszer* látszik a leginkább kézenfekvőnek az olvasói igények felmérésére. Ez a módszer azonban csak kisszámú folyóirat értékelésére alkalmas,

mert ha sok a folyóirat, csökken a válaszok megbízhatósága. Nem alkalmas ez a módszer ismételt felmérésekre és új, kevésbé ismert folyóiratok minősítésére.

A *felhasználási gyakoriságot* nagy egyetemi könyvtárakban szokták használni a folyóiratok elsődleges értékének meghatározására. Hátránya, hogy csak a meglévő folyóiratállomány használatának mértékét tükrözi, és nem ad lehetőséget új folyóiratok bevezetésére. Továbbá a reprográfiai szolgálatok elterjedése is egyre inkább zavarja a képet, mert az ily módon igénybe vett folyóiratok az olvasótermi statisztikában nem szerepelnek. A reprográfiai szolgáltatásokat kínáló központok adatait – szétszóró elhelyezkedésük miatt – nem lehet a folyóiratok minősítésére felhasználni. A reprográfiai szolgálatoktól általában olyan folyóiratokból igényelnek másolatokat, amelyek helyben nem lelhetők fel, ezért a reprográfiai alapján készült felmérések egyáltalán nem tekinthetők reprezentatívnak.

A *hivatkozatelemzések* alapjául az a feltételezés szolgál, hogy a leggyakrabban hivatkozott cikkek a legértékesebbek. Ez a feltételezés nem állja meg a helyét feltétlenül, mert a folyóiratcikkeket nemcsak szerzők olvassák, és a hivatkozások rendszerint évekkel követik a cikkek megjelenését. Így nem adhatnak képet a tudományos folyóiratok jelenlegi értékéről. Az egyetlen ilyen értékelésre alkalmas gyűjtemény a *Science Citation Index*, amely kb. 2700 tudományos folyóirat közleményeiben megjelent más cikkekre való hivatkozásokról ad teljes információt, de az értékelést végző szűk létszámú szakembergárda javaslatait sem lehet megbízható alapnak tekinteni a folyóiratok minősítésére.

A felsorolt módszerek egyike sem tekinthető teljesen alkalmasnak a tudományos folyóiratok minősítésére, ezért olyan új módszert kell keresni, amely lehetőleg mentes az előzők hibáitól és hiányosságaitól.

A folyóirat elsődleges értéke mint az információs folyamat paramétere

Az első referáló folyóiratok feltűnése óta egyre fokozódik a tudományos folyóiratokkal kapcsolatos problémák megoldására irányuló tevékenység. A számítógépes visszakereső szolgálatok mentesítik az olvasókat az egyre nagyobb számú folyóirat rendszeres átnézésétől. Ezt segítik elő a nagy határfokú reprográfiai eszközök is,

amelyek „bevetése” révén a visszakereső rendszerek segítségével kiválasztott cikkek másolatai gyorsan beszerezhetők.

A szerzők tapasztalata szerint a Wrocław Műszaki Egyetemen több mint négyezren veszik igénybe a szelektív információterjesztést, miközben többségük soha sem vette igénybe a Központi Könyvtár olvasótermét, sőt a legtöbbjük soha se látta eredetiben az általa rendszeresen igényelt folyóiratokat.

Ez a tény vezette a jelen tanulmány szerzőit arra, hogy a folyóiratok minősítéséhez szükséges adatokat az *információsztolgáltató rendszereknél* keressék. Definíciójuk szerint a folyóirat elsődleges értékének mérőszáma *a benne megjelent cikkekről valamilyen információsztolgáltató rendszer által meghatározott időszakban szolgáltatott információk mennyisége*.

További gondolatmenetükhöz bevezetik az *ideális információs rendszer* fogalmát. Ha I a tudományos folyóiratokat olvasók egy bizonyos köre és J azoknak a tudományos folyóiratoknak a köre, amelyekben az őket érdeklő információk megtalálhatók, akkor ideális információs rendszer az,

- amelynek adatbázisában a J folyóiratok valamennyi cikke megtalálható,
- amely az I felhasználói kör minden tagja számára szolgáltat információt,
- amelyben a szolgáltatott információk relevánsak és teljesek.

Ha lennének ilyen ideális információs rendszerek, a gondolatmenet itt lezárulhatna. A gyakorlatban azonban ilyenek nincsenek, s ezért azt, hogy az információs rendszerek általában alkalmasak-e, vagy hogy melyikük alkalmas a folyóiratok elsődleges értékének meghatározására, kísérletekkel kellett tisztázni.

A kísérlet ismertetése

A kísérletek céljaira a Wrocław Műszaki Egyetemen 1974 óta használt szelektív információterjesztési rendszert használták fel. Ez a rendszer kilenc adatbázisra épül (CAC, SCI, PASCAL, INSPEC, INIS, AGRIS, ISMEC, ASSITENT és SEBAN). A kísérlet abból állt, hogy az információs szolgálat adatainak elemzése útján a fizikai folyóiratokra kapott elsődleges érték-eredményeket összevetették a felhasználók közvetlen véleményével.

A véleményeket kérdőívek útján gyűjtötték be. A Wrocław Műszaki Egyetem Fizikai Tanszékének három munkatársát kérték fel, hogy a rendelkezésre álló katalógusok és folyóiratjegyzékek alapján egymástól függetlenül állítsanak össze jegyzékeket az alábbi rangsorolással:

- igen jól használható,
- használható,
- kevésbé használható,

nem ismert,
nem használható.

E jegyzékek alapján közös jegyzéket állítottak össze, helyet hagyva még további folyóiratok számára is, és a közös jegyzéket megküldték Lengyelország összes fizika-professorának és docensének, összesen 373 személynek. 215 kitöltött kérdőív érkezett vissza, ezek közül 197 tartalmazott használható információkat 447 folyóiraatra vonatkozólag.

A beérkezett válaszok alapján a folyóiratokat aszerint rangsorolták, hogy azok hány „igen jól használható” szavazatot kaptak. A legtöbb ilyen szavazatot elért folyóiratok kerültek a jegyzék élére. A továbbiakban az első három kategóriát 3–2–1, az utolsó kettőt 0 értékkel osztályozva, a folyóiratokat a kapott összegek szerint rangsorolták.

Egyidejűleg egy teljes éven át mérték az INSPEC adatbázis rendszerből a felhasználók által kért információk mennyiségét. Az így kapott jegyzék 2253 folyóiratcímet tartalmazott. Összevetve ezt a kérdőíves felmérés alapján készült jegyzékkel, 410 azonos címet találtak. A kétféle jegyzék rangsorolása jó egyezést mutatott.

A szerzők véleménye szerint a szelektív információterjesztés alkalmas a tudományos folyóiratok elsődleges értékének megállapítására, és ugyanúgy minden más olyan információs rendszer is, amelyik az „ideális” információs rendszerek feltételeit megközelíti.

A folyóiratok kiválasztása

Az előfizethető folyóiratok jegyzékének és a folyóiratok minősítésének birtokában annak eldöntése, hogy milyen folyóiratokat és milyen példányszámban rendeljenek meg egy adott könyvtár, könyvtári hálózat vagy általában meghatározott pénzügyi keretekkel rendelkező szervezet részére, a lineáris programozás klasszikus problémájává válik.

Legyen

n – a kiválasztásra számításba jövő folyóiratok száma,

c_i – az i -edik folyóirat egy példányának ára,

s – a folyóirat előfizetésre rendelkezésre álló pénzügyi keret,

α_i – az i -edik folyóirat elsődleges értéke,

γ_i – az i -edik folyóirat megjelenési gyakoriságának együtthatója (negyedévi folyóiratnál 4, havi folyóiratnál 12 stb.),

x_i – az i -edik folyóirat megrendelni kívánt példányszáma.

A probléma a következő módon írható fel:

$$\frac{c_1 x_1 \gamma_1}{\alpha_1} = \frac{c_2 x_2 \gamma_2}{\alpha_2} = \frac{c_n x_n \gamma_n}{n}$$

$$\sum_{i=1}^n c_i x_i \leq s$$

$$\sum_{i=1}^n x_i = \max.$$

Az első feltétel azt mondja ki, hogy az egyes folyóiratokra fordított kiadásoknak arányosnak kell lenniük a megjelenési gyakoriság együtthatóval módosított elsődleges értékekkel. A második feltétel kizárja a folyóiratok előfizetésére rendelkezésre álló pénzügyi keret túllépését, míg a harmadik feltétel az előfizetni kívánt példányszám maximalizálását írja elő.

A folyóiratok elosztása

A kiválasztott folyóiratok optimális kihasználását célszerű elosztással lehet biztosítani. A szelektív információterjesztés adatain alapuló elosztási módszer a felhasználók bizonyos kritériumok szerinti csoportosítását teszi szükségessé. Ilyen kritériumok például:

- a földrajzi kritérium a felhasználók lakóhelye vagy munkahelye (város, megye stb.) szerint,
- az ágazati kritérium, a felhasználók népgazdasági ágazati hovatartozása szerint,
- a tárgyköri kritérium, amely a felhasználókat meghatározott gyűjtőkörű könyvtárak igénybevitelére utalja.

Az így kialakított felhasználói csoportok szerint kell a folyóiratokat csoportosítani. A folyóiratok példányszámának arányban kell lennie a felhasználói csoport igényeivel. A folyóiratelosztási politikában arra kell törekedni, hogy a folyóirat mindig ahhoz a felhasználói csoporthoz jusson el legelőször, amelyik leginkább igényli.

/DANILOWICZ, C.-SZARSKI, H.: Evaluation and selection of scientific journals based of the data obtained from an information service system. = International Forum on Information and Documentation 6. köt. 4. sz. 1981. p. 34-38./

(Takács Vilmos)

Az időszaki kiadványok könyvtárközi hozzáférhetőségének hatása az előfizetéssel-lemondással kapcsolatos döntésekre

A könyvtári állománygyarapítás megosztása tárgyában rendezett 1976-os Pittsburgh-i konferencia sikere világosan megmutatta, hogy — legalábbis a könyvtárosok

körében — mindinkább tért hódít az állományok hozzáférhetőségének és megosztásának elve. Sőt, az irodalomban bőven található utalás arra is, hogy az időszaki kiadványok könyvtárközi elérhetősége — az eredeti kölcsönzése vagy fotomasolatok szolgáltatása révén — fontos szempont lehet az előfizetések fenntartására, illetve lemondására vonatkozó döntésekben.

Az irodalomban ennek ellenére eddig nagyon kevés adatot publikáltak arra nézve, hogy a könyvtárközi kölcsönzés közvetlen hatással van-e a folyóiratelőfizetésekre.

Az ASLIB 1977-ben végzett felmérésének tapasztalati adatai azonban betekintést adnak ebbe a kérdéskörbe is. A felmérés során 250 egyetemi, kutató- és ipari könyvtár képviselő könyvtárost kértek fel arra, hogy relatív fontosságát illetően minősítse mindazt a 18 tényezőt, amely egyetlen (de nem meghatározott) folyóiratrendelés lemondására vonatkozó döntésben szerepet kap, mégpedig a következő kategóriák szerint: „nagyon fontos” (4), „fontos” (3), „kevésbé fontos” (2), „nem fontos” (1). A válaszokban a 18 tényező közül a „könyvtárközi kölcsönzéssel elérhető” tényező — 2,65-ös átlagpontszámmal — a hatodik helyre került az 1,21-től 3,41-ig terjedő skálán.

Az ASLIB felmérése azonban nem vonatkozott közvetlenül arra, hogy egy adott könyvtárközi kölcsönzési hálózat milyen hatással van az előfizetések fenntartására, ill. lemondására vonatkozó döntésre az egyes folyóiratok esetében.

Észak-Dakotában az egyetemi és más könyvtárak — az Egyetemi Könyvtárak Hosszútávú Tervezési Bizottságának (Long-Range Planning Committee for Academic Libraries) ösztönzésére — 1975-ben szerződést kötöttek a Minnesotai Könyvtárközi Telekommunikációs Csere (Minnesota Interlibrary Telecommunications Exchange, Minitex) rendszerrel könyvtárközi kölcsönzésre és más szolgáltatásokra. Ezt a szerződést az elkövetkező években az Észak-Dakotai Állami Könyvtár (North Dakota State Library) egésze alatt újították meg.

A megegyezés gyakorlati eredménye az egyesített Észak-Dakota/Minitex hálózat lett. Ez azt jelenti, hogy az Észak-Dakotai Egyetem (University of North Dakota, UND) folyóiratcikkre vonatkozó kéréseit közvetlenül ahhoz az észak-dakotai könyvtárhoz, illetve szükség esetén a sorban következő többi könyvtárhoz továbbíthatja, amely rendelkezik a kérdéses folyóirattal. Sikertelenség esetén a kérés automatikusan a Minitex központba jut, ahonnan a különböző minnesotai és más kooperáló könyvtárak elérhetők.

Az egyesített hálózatot széles körben népszerűsítették és támogatták az észak-dakotai könyvtárak körében. A hálózat hatékonysága az egyetemi könyvtári felhasználók igényeinek kielégítése terén — különösen a folyóiratcikkre vonatkozóan — kiemelkedő. Az